
*В.Б. Фадєєв,
кандидат філософських наук,
завідувач відділу філософських проблем
етносу та нації Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України*

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС І МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОСМОПОЛІТИЗМ

Планетарні перетворення останнього півстоліття спонукали до перегляду і навіть до переформулювання принципів питань, пов'язаних з природою, цілями існування та напрямками діяльності національних держав. Процеси деколонізації і розпаду соціалістичного блоку спричинили після II світової війни кілька хвиль державотворення, але самі ці процеси (точніше, те як відбувалося державотворення в різних регіонах світу та в різних соціокультурних укладах) змусили дослідників проблематизувати усталені погляди на природу держави і окреслити нову, вже глобальну конфігурацію відносин між різними за походженням, проте єдиними за формою політичними утвореннями.

Зникнення великих колоніальних імперій та біполярного ідеологічного протистояння між блоками держав спричинили повернення до класичних політичних питань, на які, втім, вже неможливо дати класичні відповіді. Хай там як, незворотність соціально-історичного процесу та кардинальність змін, що супроводжують його, поставили під сумнів зразкові для попередніх часів способи концептуалізації та унормування відносин як всередині держави, так і у взаєминах між різними державами. Безпосереднім чином це позначилося і на способах осмислення і виявлення національних інтересів, адже пришвидшення глобалізаційних трансформацій викликало появу нових соціокультурних реалій, виникнення та/чи загострення проблем, вирішити які самотужки неспроможна жодна держава.

Названі зміни рамкових умов існування національних держав не могли не позначитися на характері відносин всередині цих держав. Сьогодні громадяни вже значно скептичніше сприймають будь-які проекти національного будівництва, якщо останні в класичний модерний спосіб вимагають від них високого ступеня самопожертви,

позаяк не лише дедалі менш зрозумілими постають кінцеві цілі суб'єктів, котрі висувають такі проекти, а й виникають цілком виправдані сумніви щодо адекватності як з нормативного, так і з погляду ефективності заходів, спрямованих на їх реалізацію.

«Короткий оксфордський політичний словник» [1, 436–437] виокремлює два основні значення терміна «національний інтерес», зазначаючи, що загалом національним інтересом називають той інтерес держави, який зазвичай визначає уряд. *Перше значення* національного інтересу пов'язане з поточною політичною практикою, тобто зі способом, який застосовують політики для того, щоб заручитися підтримкою для реалізації власного політичного курсу. В такому разі цей термін застосовують для визначення здебільшого заходів у зовнішній політиці. Нація як носій специфічного інтересу постає суб'єктом у відносинах з іншими націями, що віддзеркалює класичний модерний образ суверенного діяча, спроможного визначити власні пріоритетні завдання та віднайти способи для їх реалізації. Відтак перше, практичне значення національного інтересу апелює до уявлень про світ, у якому діють різні нації і в якому завжди не бракує викликів і небезпек, що загрожують благоустрою окремих національних держав.

Друге, аналітичне значення національного інтересу використовують в дослідженнях, присвячених вивченню зовнішньополітичного курсу окремих держав. Цей термін поширений передусім серед представників реалістичного підходу в дослідженні переважно міжнародних відносин (Дж.Кеннан, К.Томпсон, Дж.Болл, С.Браун, З.Бжезінський, У.Ростоу, Ю.Ростоу, С.Гантінгтон та ін.). В підсумку національний інтерес виявляється зовнішньополітичним варіантом інтересу суспільного. Особливістю такого бачення національного інтересу є те, що представники реалістичного підходу звертають увагу на множинність чинників різного гатунку (домовленості між державами, ієрархія міжнародних відносин, світовий поділ праці, географічні та соціокультурні обмеження). Попри те, що дане розуміння національного інтересу більшою мірою відповідає вимогам соціально-політичного аналізу, йому властиве наголошування на визначальній, якщо не єдиній, ролі держави в процесі формулювання і обстоювання національних інтересів. При цьому увага дослідників концентрується переважно навколо питань зовнішньої політики, а в останні десятиліття – на питаннях національної безпеки. В цьому разі термін «національний інтерес» майже повністю ототожнюється

з інтересом держави у сфері міжнародних відносин.

Безперечно, окреслені два підходи не вичерпують всієї множини тлумачень національного інтересу, але вже вони дозволяють визначити коло проблемних питань, що постають перед дослідниками, які намагаються віднайти адекватні способи виявлення та реалізації національних інтересів у сучасну добу. Порівняно нещодавня, впродовж кількох останніх століть, поява цього поняття спонукає припустити наявність тісного взаємозв'язку між розуміннями національного інтересу і модерної держави, тобто пов'язати тривалий історичний тренд становлення, розвитку, посилення і актуальної проблематизації політичного утворення під назвою «національна держава» з наявними в ньому розуміннями мети свого існування та способів урядування в межах певної територіальної юрисдикції. У цьому разі зміни в розумінні ролі і функцій держави та державної влади загалом, спостережувані останнім часом, безпосередньо мають позначатися і на розумінні національних інтересів держави. Таке припущення уможливує розгляд змісту поняття «національний інтерес» як залежної змінної від поняття «національна держава».

Традиційні підходи в дослідженні соціальних процесів на планетарному рівні зосереджуються передусім на процесах, пов'язаних з поточними змінами в системі міжнародних відносин. Безперечно, тут присутня певна історична тяглість – становлення міжнародної системи впродовж останніх сторіч задавало рамки розуміння і дії провідних політичних гравців. Посилення національної держави як головного суб'єкта світової політики та домінування європейських країн, які сформували «старий центр» світової політичної системи, спричинило появу і подальше поширення геополітичного підходу, який, власне, й наголошував на визначальній ролі держави. Могутність цього політичного гравця на світовій арені була безпосередньо пов'язана з військово-політичним потенціалом та зі спроможністю застосувати силу під час розв'язання власних проблем.

Згідно з цим, на перший план висувається питання переосмислення ключового для державних політики і управління поняття «національний інтерес», тобто необхідним постає його перегляд через наявність поточних трансформацій глобального і локального гатунків.

Інтеграція різних регіонів світу до глобальної мережі обмінів інформацією, фінансами і товарами, поживавлення міграційних процесів сприяли становленню єдиного світового ринку, що позначилося

на суб'єктній позиції держави як провідного економічного гравця. Виникнення багатонаціональних і транснаціональних корпорацій, які перетворилися на потужних економічних суб'єктів, не залежних від національних держав, істотно обмежило суверенітет останніх. Внаслідок цього перед урядами постала проблема винайдення шляхів оптимізації свого економічного становища за умов браку традиційних важелів впливу. Нещодавно розроблений *геоекономічний* підхід, власне кажучи, і розраховано на дослідження і розробку заходів, сприятливих для забезпечення тієї чи іншої держави найкращими умовами підтримки конкурентоспроможності на міжнародній арені. Його можна вважати спадкоємцем геополітичного підходу. Адже, на думку К. Жана, «геоекономіка ґрунтована не лише на логіці, а й на синтаксисі геополітики і геостратегії, а в ширшому сенсі – і на всій практикології конфліктних ситуацій. Відмінності полягають в специфічній «граматиці» кожного засобу» [2, 42].

Втім, на відміну від геополітики геоекономіка має цілі, ближчі до типових, публічно визначених цілей держави, – накопичення багатства, добробуту громадян та ін. До того ж геоекономічні конфлікти не призводять до знищення опонента. Власне висування економічної конкуренції на перший план зумовлене відходом від «граматики» знищення, властивої двом світовим війнам. До того ж подальше посилення військового потенціалу країн-супротивників загалом унеможливило застосування військової сили як засобу боротьби між головними конкурентами. Щоправда, військово протистояння не зникає, а набуває вигляду «оркестрованих війн», коли зіткнення між супротивниками здійснюється на території третьої держави, що стає місцем для з'ясування стосунків між більш потужними гравцями (приклад – поточні конфлікти в Сирії). З іншого боку, економічний простір і ринок вже не збігаються з територією окремої держави. Як зазначають прихильники геоекономічного підходу, «відбувся перехід від системи «ринок – держава» до системи «багато держав – один ринок» [2, 19]. Держави змушені адаптуватися до нових вимог свого існування, коли зникнення прямого контролю над економічною ситуацією в країні має компенсуватися винаходом і запровадженням непрямих регуляторних механізмів впливу.

Разом з тим становлення системи «багато держав – один ринок» своїми наслідками мало трансформацію відносин влади і проблематизацію колишніх способів її легітимації. У.Бек пропонує означувати цей режим влади як *метавладу*, котра на відміну

від влади звичайної, не потребує публічного схвалення з боку громадськості [3, 91–92]. Принципово важливим у цьому зв'язку є те, що метавлада уникає застосування традиційних заходів примусу, властивих владі державній. Тому поширені в публічному вжитку вислови про «примус» світового ринку чи транснаціональних економічних гравців є неточним, позаяк останні загалом уникають прямого примусу – це, радше, не примус, а *відмова*. Можливість у будь-який момент вивести свої капітали за межі національної держави або перенести виробництво у більш привабливу місцевість створює для великих економічних гравців простір для маневру. Тепер вже самі національні уряди змушені створювати привабливі умови для світового капіталу, тобто запроваджувати заходи для залучення іноземних інвестицій. Тож транснаціональна метавлада являє собою *політику побічних наслідків* [3, 171]: а) вона не має необхідності організовуватися і легітимуватися як традиційний політичний гравець; б) їй загалом не властиві бажання провадити якусь політику, адже метавлада є результатом сумарного впливу різнорідних економічних акторів, центрів прийняття рішень, локальних і глобальних ринків, які мають свої власні цілі відповідно до поточної кон'юнктури; в) існування економічного гравця, навіть найпотужнішого, саме пов'язане з великими ризиками, що спонукає, незважаючи на всі можливі патріотичні та альтруїстичні почуття, до таких стратегічних кроків, які сприяють підвищенню конкурентноздатності на глобальному ринку.

Отже, просторове охоплення, густина глобальних і міжнаціональних взаємодій створюють складне павутиння і структури відносин між спільнотами, державами, міжнародними установами, неурядовими організаціями і багатонаціональними корпораціями, що формують глобальний лад. Оскільки глобалізація долає територіальні обмеження і проблематизує державний суверенітет над певною територією, складається враження про переважно руйнівний її вплив. Проте таке бачення хибне, тому що глобалізація спричиняє, радше, кардинальну перебудову, внаслідок чого усталені поняття «локальне», «національне», «територіальне» втрачають колишній зміст. Її вплив спонукає до активності, не пов'язаної безпосередньо з певною територією, – створення субнаціональних, регіональних та поза- чи транснаціональних зон взаємодії і механізмів урядування, які можуть посилювати дію локальностей, не тотожних усталеним державним територіям.

Зазначене має неабияке значення для функціонування національних урядів та механізмів виявлення і репрезентування національних інтересів. Передусім мова має йти про подрібнення та/або поділ влади між різними силами і акторами, що діють на різних рівнях. Глобальна реструктуризація призводить до зникнення або принаймні трансформації усталених уявлень про політичну спільноту і спільну долю мешканців локальних спільнот. Це породжує нові конфлікти, пов'язані з питаннями лояльності, уявленнями про права і обов'язки, провокуючи в межах локальностей до іноді силового і навіть військового протистояння, де стають відчутними інтереси транслокальних гравців. Проблеми так званих «гарячих точок» є прикладом цього – до процесу врегулювання конфліктів на Балканах, Кавказі чи Сході України дедалі частіше залучаються державні і недержавні актори, які, втім, мають також і свої власні інтереси. Дедалі частіше ми матимемо справу з конфліктами або з війнами низької інтенсивності [4; 5], що призводитимуть до виникнення *фактичних режимів*, офіційно не визнаних іншими країнами або визнаних лише деякими зацікавленими в цих режимах країнами. Безперечно, поява фактичних режимів є проявом трансформації національного суверенітету в добу глобалізації.

Глобалізаційні процеси спонукають до перегляду і удосконалення наявного інструментарію аналізу економічних, соціально-політичних і культурних процесів. На думку У.Бека, виникає потреба у зміні парадигми дослідження – переході від *методологічного націоналізму* до *методологічного космополітизму*. Він наводить кілька систематичних помилок, властивих традиційному аналізу. Наведемо їх.

1. До аналізу актуальних соціальних процесів залучаються категорії та уявлення про суспільний устрій, властиві націоцентричному баченню. Справді, якщо межі між внутрішньою і зовнішньою політиками зникають, то порушується питання щодо адекватності застосування цих категорій в аналізі поточної ситуації.

2. Методологічний націоналізм ґрунтується на національно-державному центризмі. Інакше кажучи, явна чи прихована оцінка тих чи інших процесів відповідає логіці функціонування національної держави. Внаслідок цього те, що в національній перспективі може сприйматися як загроза і загибель, в космополітичній перспективі, навпаки, може сприйматися як внесок у новий порядок. Методологічний націоналізм ігнорує або негативно оцінює ті процеси,

які можуть стати початком трансформації та становлення чогось нового. В цьому разі взаємодія та/або почерговий розгляд означених процесів з національної та космополітичної перспектив стає умовою адекватного аналізу.

3. Методологічний націоналізм виходить з абстрактного і позаісторичного розуміння держави і поняття держави. Космополітичний підхід, навпаки, потребує бачення держави як однієї з мінливих історичних форм політичної організації; він контингентизує національну політику, змушуючи не стільки заперечувати роль держави, скільки в кожному конкретному випадку розробляти окрему модель держави, прояснюючи в такий спосіб умови та інструменти аналізу.

4. Традиційний підхід нехтує розрізненням між національно-державною і державною орієнтаціями. Методологічний космополітизм намагається визначити умови і можливості для переходу держави від націоцентричного бачення до бачення з позицій космополітичної держави.

5. Націоцентричний підхід перешкоджає відповісти на питання: які засади легітиматії, необхідні для переходу до нового світового ладу? Він просто переносить своє розуміння легітимності на транснаціональний рівень, роблячи визначальною модель суспільної угоди. Проте поза увагою лишаються всі складності, пов'язані з використанням цієї моделі на транснаціональному рівні [3, 78–81].

Таким чином, методологічний космополітизм передбачає розгляд поточних соціокультурних процесів з позиції світового суспільства. Проте, якщо світове суспільство, за визначенням, охоплює всі відомі суспільства та всю сукупність соціальних відносин і зв'язків, якщо насправді зникають можливості для розрізнення між внутрішнім і зовнішнім щодо нього, тоді виникає потреба принаймні в переінтерпретації традиційних категорій політичних аналізу і дії. Зокрема, це спонукає до погляду на внутрішню політику сучасних держав як на дуже обмежену форму впливу в рамках певної політичної організації, не спроможну охопити всі аспекти соціальності. Тоді *державна влада*, відповідальна за проведення внутрішньої політики, має розглядатися лише як *один із багатьох суб'єктів, які діють у рамках локального суспільно-політичного поля у взаємодії та/або протистоянні з іншими суб'єктами*. Проблемою в цьому разі є відмінності в повноваженнях, напрямках діяльності та ступенях відповідальності різних суб'єктів за пропоновану ними політику. Адже традиційні способи легітиматії політичних рішень при

цьому мають дуже обмежене застосування.

Методологічний космополітизм, проблематизуючи «канонічне» розуміння держави, яке ґрунтується переважно на нормативних засадах міжнародного права, спонукає до більшої деталізації минулих і актуальних форм політичного укладу, які зазвичай означають одним єдиним терміном «держава». Інституціалізація локальності у вигляді національної держави як доміантної форми представництва на світовій арені мала принципові наслідки для розвитку локальних політичних утворень, оскільки спричинила процеси *re*-ідентифікації, приховуючи разом з тим розмаїття соціокультурних форм, які перебувають у стані суперництва та боротьби за домінування однієї над одною. Замкненість боротьби і суперництва в межах локальності не лише не дозволяє їм вийти на міжнародний рівень обговорення, а й зрештою прирікає до підпорядкування місцевим ієрархічним відносинам. Можливо, усталена вертикаль міжнародного представництва (локальність – держава – наддержавні інституції) сьогодні просто не спроможна репрезентувати наявне соціокультурне розмаїття. Натомість вона постає трансформаційним механізмом, що виокремлює з усієї сукупності наявних лише окремі соціокультурні форми, закріплюючи їх як визначальні особливості місцевої культури, покликані репрезентувати локальну своєрідність.

* * *

Поточна політична і загалом соціокультурна ситуація характеризується проблематизацією не тільки певних, недемократичних за своєю природою, форм державного устрою, вже не спроможних адекватно виявити, сформулювати та обстоювати специфічні інтереси локальності, а й національної держави загалом, навіть якщо політичний устрій останньої загалом відповідає загальновизнаним демократичним нормам. У політико-філософських дискусіях дана проблема обговорюється у зв'язку з кризою нормативних засад демократії, передусім з тією її формою, яка дістала назву «агрегативна демократія» [6]. Як ця проблематизація позначається на проблемі винайдення адекватного механізму виявлення і формулювання національних інтересів? Адже старомодерний спосіб їх репрезентування, що покладає ці функції на уряд та/або органи державної влади, вже не визнається ані адекватним, ані нормативно виправданим. Перевинахід локальності, спричинений принциповим взаємовпливом між локальним і глобальним вимірами вже не дозволяє

реалізувати національні інтереси, спираючись на націоцентричне бачення міжнародної політики. На порядку денному – проблема перегляду наявних механізмів формулювання національного інтересу з огляду на процеси глобальної рестратифікації локальностей, що у потрібне, щонайменше для соціально-політичного аналізу, врахування двох дослідницьких перспектив (націоцентричної та космополітичної). Водночас, вже в межах локальності виявляється можливим окреслити перспективу, згідно з якою має здійснюватися удосконалення механізму виявлення національних інтересів: це – розширення кола учасників обговорення суспільних проблем і розробка заходів, спрямованих на їх розв'язання. Саме це дасть змогу подолати пізньомодерну соціокультурну та політичну фрагментацію, яка загрожує національній державі остаточною втратою спільних ціннісно-сміслових орієнтирів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Короткий оксфордський політичний словник* / Пер. з англ. – К., 2005. – 789 с.
2. *Жан К., Савона П.* Геоэкономика. Господство экономического пространства / Пер. с итал. – М., 1997. – 207 с.
3. *Бек У.* Власть и оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / Пер. с нем. – М., 2007. – 464 с.
4. *Кревельд М. ван.* Трансформация войны / Пер. с англ. – М., 2005. – 344 с.
5. *Калдор М.* Новые и старые войны. Организованное насилие в глобальную эпоху / Пер. с англ. – М., 2015. – 416 с.
6. *Фадеев В.Б.* Суспільно-політичне життя в Україні в умовах трансформації моделі представницької демократії // Український соціум. – К., 2005. – С. 683–707.

Фадеев В. Національний інтерес і методологічний космополітизм.

Поточні трансформації на глобальному рівні порушують питання, пов'язані з ключовими категоріями модерного політичного життя. Це стосується, зокрема, поняття «національний інтерес», що виникає разом з модерною національною державою і відображає характерні особливості її функціонування. Проте глобалізаційні зміни істотно підважують суверенітет національних держав, формуючи новий режим влади (*метавлади* – за У.Бекем), дії якої вже не потребують публічного схвалення з боку громадян. Водночас глобалізація спричиняє появу світового суспільства, уможливаючи розуміння та інтерпретації подій і процесів з позицій методологічного космополітизму. Ця нова перспектива бачення має врахову-

ватися у визначенні національних інтересів, доповнюючи націоцентричне глумачення останніх.

Ключові слова: національний інтерес, національна держава, глобалізація, методологічний націоналізм, методологічний космополітизм.

Фадеев В. Национальный интерес и методологический космополитизм.

Текущие трансформации на глобальном уровне поднимают вопросы, связанные с ключевыми категориями современной политической жизни. Это, касается, в частности, понятия «национальный интерес», которое возникает вместе с современным национальным государством и отражает характерные особенности его функционирования. Однако глобализационные изменения проблематизируют суверенитет национальных государств, формируя новый режим власти (метавласти – по У.Беку), действия которой уже не нуждаются в публичном одобрении со стороны граждан. В то же время глобализация приводит к появлению мирового сообщества, делая возможным понимание и интерпретацию событий и процессов с позиций методологического космополитизма. Эта новая перспектива видения должна учитываться при определении национальных интересов, дополняя нациоцентрические толкования последних.

Ключевые слова: национальный интерес, национальное государство, глобализация, методологический национализм, методологический космополитизм.

Fadieiev V. National interest and methodological cosmopolitanism.

Current transformations at the global level raise issues related to key categories of modern political life. This particularly concerns the concept of «national interest» that occurs with the modern national state and reflects the characteristics of its operation. But globalization substantially changes attack the sovereignty of nation states, creating a new mode of power (metapower for U. Bek). The actions of metapower do not require public approval of the citizens. At the same time, globalization leads to the world community that enables understand and interpret events and processes from the standpoint of methodological cosmopolitanism. This new perspective of vision must be considered in determining the national interest, adding to the nation-centered interpretation.

Key words: national interest, national state, globalization, methodological nationalism, methodological cosmopolitanism.